

FŐESPERESEK, KRÓNIKAÍRÓK,
MONOSTOROK (TANULMÁNYOK)

Szerk. Farkas Csaba (Az Árpád- és Anjou-kor archontológiájának kérdései 5.) Kronosz Kiadó, Pécs 2023, 245. o.

ARCHDEACONS, CHRONICLERS, MONASTERIES (STUDIES)

Ed. Farkas, Csaba (Studies in the archontology of the Árpád and Anjou periods 5.) Kronosz Kiadó, Pécs 2023, p 245.

A 2019-ben Font Márta vezetésével induló Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport az Árpád- és Anjou-kori egyháztörténeti kutatások aktuális eredményeinek közzétételét, valamint egy intézménytörténeti és archontológiai munka elkészítését tűzte ki célul. Immár a sorozat ötödik kötetét, egy újabb tanulmánykötetet vehetünk kézbe *Főesperesek, krónikaírók, monostorok* címmel, amely a kutatócsoport egyes tagjainak tudományos munkáit tartalmazza. A Farkas Csaba által szerkesztett kötet három fejezete különféle szempontok alapján közelíti meg a középkori Európa, valamint a Magyar Királyság vallás- és egyháztörténetének bizonyos kérdéseit.

A könyv első írása *Párhuzamosság vagy unió? Ortodox keleti szlávok a lengyel-litván uralom alatt a 13-15. században* címmel kissé kilóg a kötet témáinak sorából kelet-európai kitekintése miatt. Font Márta professzor-asszony, a középkori Kelet-Európa történelmének kutatója az egyházi unió kérdésével, a hatalmi viszonyok és az egyház helyzetének összefüggéseivel foglalkozik, fókuszálva a Kijevi Rusz lengyel és litván befolyás alá került területeire. Az előzmények – a Rusz és Lengyelország államiságának és egyházszerzetének kezdetei, valamint a litvánok keleti terjeszkedése és megkeresztelkedése – felvázolása után a 13. századi mongol hódítás hatásainak leírását látjuk: a Kijevi Rusz területének nagy része mongol uralom alá került, nyugati területei pedig litván és lengyel fennhatóságúvá váltak. A Rusz különböző régióiban más-más hatalmi viszonyok alakultak ki, s ez a következő évszázadokban erősen befolyásolta az egyház formálódását, az egykori ortodox egyház egysége megingott. A lengyel uralom alatt álló területeken (Halics-Volhínia) a római katolikus és az ortodox egyházszerzetet párhuzamos jelenléte volt jellemző, s ennek jegyében a 13–15. század folyamán a vallási unióra való törekvés figyelhető meg, melynek egyes szakaszait, támogatóit, illetve ellenzőit, valamint az elképzelések és kísérletek kimenetelét a tanulmány részletesen bemutatja.

Thoroczkay Gábor, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense, a kutatócsoport külső közreműködője az Árpád- és kora Anjou-kori egyháztörténetre kiterjedő kutatói tevékenysége során az érsekségek és püspökségek mellett a káptalanok intézményét (székesfehérvári, pozsonyi, nyitrai

káptalan) is számos esetben vizsgálta. Rövid tanulmányában két olyan esetet hoz fel, ahol társaskáptalanok mellett kisebb káptalanok működése figyelhető meg a 13. századtól kezdődően. Ugyanis a Szent István által, az 1010-es évek második felében alapított székesfehérvári társaskáptalan árnyékában egy másik káptalan is létezett, s ez a jelenség az Orseolo Péter király idején létrejött óbudai prépostság esetében is megfigyelhető volt. A királykoronázás helyszínéül szolgáló fehérvári prépostság, illetve az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó budai társaskáptalan történetének ismertetése után e tekintélyes társaskáptalanok mellett épült kiskáptalanok bemutatását látjuk: mind a Fehérváron egykor (valószínűleg a török korig) működő, Szent Miklósnak szentelt egyházi testület, mind a 14. század végén megszűnő, óbudai Szűz Mária-káptalan tagjai szorosan kapcsolódtak a mellettük lévő nagyobb társaskáptalanhoz. A történész szerint a két jelentős prépostság mellett működő kiskáptalan keletkezésének okát a presztízs fényében érdemes keresnünk.

A fehérvári egyház történetével foglalkozó Ribí András, a kutatócsoport tudományos munkatársa *Kálti (?) Márk fehérvári örkanonok (1357/1358-1368). Megjegyzések a 14. századi krónikakompozíció feltételezett összeállítójának életrajzához* című tanulmányában a szakmában Kálti Márk néven ismert krónikaszerkesztő máig bizonytalan életpályáját tekinti át újabb források felhasználásával. A szerző már korábbi archontológiai kutatásai során is hangsúlyozta, hogy az említett krónikás életrajzi adatai jóval 1358 után – egészen 1368-ig – kimutathatóak, tehát felülírhatóak a korábbi szakirodalom (Jakubovich Emil, Kristó Gyula, Szovák Kornél) Kálti Márkkal kapcsolatos megállapításai, amely által számos új probléma vetődik fel egy ismertnek vélt egyházi személy élete kapcsán. Feltételezett egyházi pozícióinak – udvari pap, Buda-váraljai plébános, fehérvári kanonok, szerémi prépost, fehérvári örkanonok – kronológiája az újabb vizsgálódások fényében tele van ellentmondásokkal, vagyis lehetséges, hogy ezek az egyházi tisztségek nem feltétlenül ugyanarra a Márkra vonatkoznak. Fehérvári örkanonokként való említéseit tanulmányozva az sem egyértelmű, hogy ez a személy azonos lenne Márk szerémi (kői) préposttal. Továbbá ezen új megállapításokat tekintve a 14. századi krónikakompozíció szerzőségének kérdését is újra kell gondolni. A vonatkozó korszak okleveles anyagát feldolgozva a kutató hat-hét különböző, Márk nevű klerikus létezését sem zárja ki a 14. század közepén, ami igen problémássá teszi az említett személy életének rekonstruálását. Ribí András Kálti (?) Márk történetéről szóló írása jól szemlélteti azt, hogy archontológiai kutatások által a középkori magyar történelem mindezidáig közismert eseményei vagy személyei egészen új megvilágításba is kerülhetnek.

A Pécsi Tudományegyetem és a kutatócsoport munkatársa, az Árpád-kor kutatója, Báling Péter munkájában a Maros menti monostorhálózat kialakulását gazdaságtörténeti összefüggésben vizsgálja. A tanulmányban közzétett 17 monostor története a források szűkösége miatt nehezen vizs-

gálható, a szerző mégis a korábbi történelmi álláspontok összefoglalásával igyekszik pontosabb képet felvázolni az elfeledett Maros menti monostorok keletkezéstörténetéről. A tanulmány első részében egyrészt a téma historiográfiai kontextusa kap helyet, elsősorban Koszta László egyháztörténész a Dél-Magyarország egyházi topográfiájáról szóló munkájának megállapításaiból kiindulva, ugyanakkor a szerző táblázat formájában is szemlélteti a régebbi szakirodalmak hipotéziseit. Másik fontos lépés a Maros menti monostorláncra vonatkozó (Koszta által is felhasznált) forrásanyag bemutatása, mely oklevelekből és Szent Gellért püspök legendájából áll. A historiográfiai vélemények és a vonatkozó forrásbázis áttekintését követően a tanulmány szerzője saját véleményével egészíti ki a releváns szakirodalom helytálló megállapításait: szerinte a Maros menti monostorhálózat valószínűleg a 12. század elején alakult ki, ami nagyban összefügg a folyón történő sószállítás növekvő jelentőségével, a szállításba ugyanis a vizsgált régióra jellemző magánalapítású egyházak is bekapcsolódtak. Az alapításoknál azonban nem feltétlenül kell a klasszikus értelemben vett monostorokra gondolnunk, mivel más egyházakat, pl. korábban alapított templomokat is magában foglalt a *monasterium* megnevezés.

A középkori magyar archontológiai kutatásokhoz az intézmények mellett hozzá tartozik az egyházszervezet különféle szintjeinek tanulmányozása is, s ennek megfelelő példája a soron következő két dolgozat. Az ELTE-n végzett, a kutatócsoportban tevékenykedő Galambosi Péter a zalai főesperesség kialakulását, fejlődését és sajátosságait vizsgálja, valamint a plébániahálózat elemzését hajtja végre az Árpád- és Anjou-kor tekintetében, mérlegelve a korábbi történelmi kutatás eredményeit. A tanulmány kontextusát biztosítva elsőként az előzmények terén a 10. században élt Bulcsú megkeresztelkedésének és a Zala területén ekkoriban megjelenő keleti rítusú kereszténység hatásainak összefüggését tárgyalja. Ezek után a Zala-vidék korai egyházi szervezetének helyi szintű kialakulásával kapcsolatos kérdésekre helyezi a hangsúlyt, kitér az egyházi és a világi közigazgatás viszonyára, a vármegyék és a főesperességek kapcsolatára és eltérő határainak okára, az egyházi tisztségek (*archidiaconus* és *archipresbiter*) korabeli megjelenésére, a helyi plébániahálózat létrejöttének mikéntjére és a mongol invázió hatásaira. Megállapításait a régészeti kutatások eredményeinek ismertetésével is igyekszik alátámasztani. Tanulmányának fontos részét képezi a zalavári apátság joghatósága alatt lévő plébániaegyházak témája – mint a helyi egyházi rendszer egyedi jelensége –, illetve annak az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzéknek vonatkozó részeivel foglalkozik, mely az Árpád-kori, kora Anjou-kori Magyarország egyházszervezetének legteljesebb képét hagyományozta az utókorra. Ennek fényében a tanulmányt követő adattárban a zalai főesperesség 133 plébániáját sorolja fel, valamint térképen is ábrázolja a 1330-as évek viszonyai közepette. A helyi szintű egyházak gyors fejlődése figyelhető meg, s a szerző hangsúlyozza,

hogy a plébániahálózat kialakulása a korabeli népesedési viszonyokkal áll szoros összefüggésben.

A felvidéki egyházi intézmények kutatója, a szintén a kutatócsoportban tevékenykedő Buják Gábor mind a magyar, mind a szlovák egyháztörténet-írás szempontjából jelentős tanulmányt adott közre *Liptó középkori templomhálózatának kialakulása és egyházszerkezete* címmel, amelyben a középkori magyar egyházszerkezet különféle szintjeinek vizsgálata figyelhető meg az észak-magyarországi Liptó vármegyében egészen a 16. századig. A szerző a rendelkezésre álló források, adattárak és szakirodalmak, valamint a régészeti és művészettörténeti eredmények segítségével a helyi egyháztörténet részletes áttekintésére, valamint egy újszerűbb, táblázatokkal és térképekkel teli adattár elkészítésére vállalkozott. Kiindulópontja a már említett 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék volt, melynek rendszeretlen forrásközlését, s ennek nyomán a korábbi szakirodalmak tévedéseit igyekszik tisztázni: bizonyára a tizedjegyzékben felsorolt 20 egyháznál jóval többel kell számolnunk a 14–15. századi Liptó területén. Az említett jegyzékből és két 16. századi összeírásból ismert egyházak keletkezési idején kívül a liptói templomhálózat kialakulásának jellemzőiről, a különféle egyháztípusokról (királyi birtokon létrehozott anyaegyházak, nemesi alapítású parochiális egyházak, filiális egyházak, városi plébániák, telepes falvak egyházai) is olvashatunk. A szerző továbbá kiemeli a templomhálózat bővülésével járó (egyházak, illetve a nemesi rokonok közötti) pereskedést, konfliktusokat, kártérítések szükségességét is. Végül a liptói templomhálózat középkorvégi helyzetébe kapunk betekintést: a Liptóban a 14. századtól megfigyelhető önszerveződéses – alesperesség és a papi testvérület – funkciója, működése kerül tárgyalásra. A tanulmányban ismertetett információk a függelék hat táblázatában és két térképén is visszaköszönnek, valamint a Romhányi Beatrix munkájához hasonló adattárban 44 liptói egyház középkori történetét ismerhetjük meg.

A kötet szerkesztőjének és a kutatócsoport munkatársának, Farkas Csabának az egri székesegyház alsópapságát vizsgáló tanulmánya, amely a székes- vagy társaskáptalanok személyi összetételéről szóló munkák szerves részét képezi, a kötet záró írása. Az utóbbi időben intézményi szinten egyre több kutatás járul hozzá a káptalani társadalom alsó rétegének jobb megismeréséhez, legfőképpen a hiteleshelyi tevékenység kapcsán. A szerző mindenekelőtt az alsópapsággal kapcsolatos fogalmakat, elnevezéseket igyekszik tisztázni, majd a karpapok, oltárigazgatók és karbeli klerikusok csoportjára fekteti a hangsúlyt, akik esetében hiteleshelyi kiküldetéseik elemzését végzi el a 14. századtól fennmaradt forrásanyag segítségével. Ez alapján az alsópapság személyi állományának, a személyzet nagyságának, a kiküldetések számának, gyakoriságának, típusainak, céljának és földrajzi megoszlásának kérdéskörével foglalkozik, kitérve a klerikusok neve mellett megjelenő címek és rangok jelentésére, valamint az alsópapság karrier-lehetőségeire is. A kutatás részletes eredményeit még átláthatóbbá teszik a

függelékben közölt táblázatok: az első az egri székeskáptalani alsópapság tagjainak (131 személy az 1303 és 1400 közötti periódusban) nevét és a rájuk vonatkozó forrásokat adja meg, a második az említett három csoport megyénkénti kiszállásainak adatait tartalmazza, míg az utolsóban a káptalan aljegyzői és a karbeli klerikusok közötti viszony lehetősége rajzolódik ki. Láthatjuk, hogy az alsópapságnak igen fontos szerepe volt a külső hiteleshelyi munkában, földrajzilag és a tevékenységi kör szintjén is sajátosságok figyelhetőek meg – a kanonokokkal összehasonlítva. A legnagyobb, további vizsgálódásra váró kérdés a mobilitás mértéke, amely a korábbihoz képest sokkal árnyaltabbnak mutatkozik.

A kötet tanulmányai jól reprezentálják a munkáját hamarosan befejező, nagyszabású kézikönyvet közzétenni szándékozó egykori akadémiai, ma a HUN-REN kutatói hálózathoz tartozó kutatócsoport tevékenységét.

(ism: Bálint Krisztina)